

Генерал-мајор **ЂОКО ИВАНОВИЋ**

О СНАБДЕВАЊУ У НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКОМ РАТУ¹⁾

Виновници априлског пораза оставили су народ без армије, без оружја и разне опреме — и без слободе. Голоруки народ нашао се лицем у лице са до зуба наоружаним непријатељем. Нашим народима претила је глад, понижење, ropство и смрт.

Непосредно после априлског слома ЦК КПЈ предузео је мере за припрему оружаног устанка, прикупљање оружја,²⁾ објашњавање линије Партије, припремање војних кадрова и предузимање разних саботажа и диверзија.

Тако се већ крајем априла и у току маја 1941 приступило прикупљању оружја, бомби, разне опреме и муниције и њиховом складињању у добро маскирана складишта (тзв. „омладински“, „партиски“, „ратни“ магацини или складишта). Отпочето је грандиозно дело са неповољним материјалним обезбеђењем, јер се војска рађала без својих материјалних база, без своје уређене позадине.

Службе снабдевања НОВЈ настајале су, организационо се учвршћивале и развијале кроз сурове услове рата упоредо са рађањем, јачањем и развијањем оружаних снага, и у зависности од њихове моћи, организације и тактике, као и од многих других елемената. Њихов развој можемо поделити у 3 етапе — у НО партизанским одредима, у регуларним јединицама НОВЈ и у Југословенској армији — које нису временски строго разграничене. Иако ове етапе имају низ заједничких карактеристика (партизански одреди дејствују кроз

---

1) У снабдевању НО војске учествовали су наши народи директно и преко своје власти, партиских организација, омладинских и АФЖ организација, команди места, подручја, корпусних (дивизијских) војних области, главних штабова, итд., који су организовали одређене територије и мобилисали све њихове људске и материјалне резерве за потребе фронта. У оперативним јединицама питањима снабдевања живо су се бавиле команде (преко својих политичких комесара), партиске организације, службе снабдевања, итд. Писати о снабдевању НО војске у НОР-у — значи писати о улози и доприносу свих наведених органа посебно, о њиховим међусобним односима, њиховој организацији, итд. Тежиште овога чланка је на организацији служби снабдевања у оперативним јединицама и на изворима снабдевања у НОР-у.

2) Војници бивше југословенске војске, који после априлског пораза нису хтели да предају оружје окупатору, одлазили су са комплетном опремом у своја села, или су га давали сељацима у оближњим селима (ако нису могли да га носе због удаљености), а многа војна складишта пре стицања окупаторских трупа била су силом разбијена и целокупан материјал и опрема разграбљени.

све етапе оружаних снага; наше армије формирају се од бригада и дивизија НОВЈ, итд.), ипак постоје и битне особености сваке етапе, које су утицале не само на организацију и развој служби снабдевања, — него и на систем снабдевања (у првој етапи: везаност за одређену територију и примена изразито партизанске тактике; у другој етапи: невезаност за територију и примена партизанске тактике комбиноване са фронталним борбама; у трећој етапи: концентрација крупних снага на релативно уским просторијама, у условима стабилизованог фронта, и примена фронталних борби комбинованих са партизанском тактиком — дејствима у позадини непријатеља).

I етапа

Почетком јула 1941 Главни штаб Народноослободилачких партизанских одреда Југославије издаје упутства за организацију партизанских одреда, а у свом „Билтену“ бр. 1 од 10 августа конкретизује њихове задатке. Међу основним задацима налази се и заштита народне имовине од окупаторске пљачке. Тачка четврта гласи: „...они морају свим силама онемогућити окупаторима да одузимају сељацима жито, стоку и остале намирнице. Реквирвано жито, стоку и друге намирнице треба силом одузети окупатору и делити народу, а потребну количину задржати за исхрану одреда...“. То је значило: животне потребе народа чувати силом оружја. Без оружане интервенције партизанских одреда окупатор би опљачкао животне потребе, народ би гладовао, а партизански одреди би остали без потребних материјалних средстава. Брига врховног војно-политичког руководства за безбедност и исхрану народа брзо се пренела до најнижих партизанских команди — до последњег борца. Одреди су делили своје залихе са народом, организовали пренос хране из богатијих крајева итд. И обратно. Од првих дана народ је осетио своју војску, бринуо се за њу и њену исхрану. Људи су се довијали на разне начине и склањали све што би могло пасти у руке окупатору — да би снабдели прву партизанску јединицу која наиђе кроз њихово село. У тачки 12 се каже: „Штабови морају водити бригу о исхрани бораца, о наоружању и друго. Исхрану треба организовати заједно са комитетима Народноослободилачког фронта који треба да прикупљају за Фонд народног ослобођења. У случају где таквих комитета још нема, треба, уз добровољни пристанак сељака и грађана, осигурати исхрану или плаћати намирнице у готово“.

У почетку Устанка форме исхране одреда у разним крајевима земље зависиле су од могућности и прилика краја, задатака и организације дотичног одреда, итд. Храна се добијала: отимањем од непријатеља; из Фонда народног ослобођења; из добровољно сакупљених прилога и куповином за готов новац. При томе су наше јединице нарочито тежиле да се и храном и свим осталим потребама снабдевају од ратног плена. Зато је ратни плен, упоредо са нарастањем и јачањем јединица и даљим распламсавањем НО борбе, све више

постајао главни извор снабдевања НОВЈ наоружањем, муницијом и другим борбеним потребама у току читавог НО рата.

У тач. 14 се каже: „...штабови и командири морају се побригнути за потребан санитарски материјал и особље ради њега рањених и болесних“. Благодаревши јасно постављеним задацима, наши одреди су од почетка имали правилну оријентацију и, према својим могућностима, стварали су потребне, макар и минималне залихе.

У почетку, у малим партизанским одредима, није постојала посебно организована служба снабдевања. Команде су саме делиле ратни плен и добровољне прилоге, а борци су се, углавном, снабдевали код својих кућа.³⁾

У августу 1941 већина партизанских одреда састојала се из водова и чета. Водови су обухватили рејон једног, два или више суседних села, а чете, обично, територију једне општине. Због тога, а и због задатака и тактике одреда — снабдевање од кућа је постало отежано, а ни сви борци нису имали једнаку исхрану, нарочито у сиромашнијим крајевима. Зато је брига о исхрани и становању бораца прешла на команду одреда, односно чете. Борци су приликом кратког задржавања у неком месту распоређивани на исхрану и на спавање по кућама. Такав начин исхране примењивале су и неке мање јединице НОВЈ, нарочито оне које су дејствовале на самосталним правцима, све до ослобођења земље — и поред постојања организоване интендантске службе. Тако су борци врло брзо добијали храну, брзо се зближавали са породицама и на најнепосреднији начин успевали да им објасне догађаје на фронтима, политичку ситуацију, непосредне циљеве борбе, итд., а сељаци се нису излагали великим материјалним издацима, али је велика мана овог система била у томе што јединица није била на окупу и што борци нису добијали једнак оброк (ни по количини ни по калоричности).

Услед пораста чета и формирања батаљона задаци партизанских одреда постају тежи, јавља се потреба међусобног помагања и садејства између јединица одреда, те се и јединице морају „одлепливати“ од своје групе села, односно од територија својих општина. Јавља се и потреба за устројавањем службе снабдевања — у првом реду интендантске — *чије организационе почетке видимо у постављању економског по четама и интенданата по батаљонима, односно одредима.*

³⁾ На пример, када су устаници у Црној Гори ослободили низ места, створили велику слободну територију, заробили преко 4000 италијанских војника и запленили велике количине: топова, минобацача, митраљеза и пушкомитраљеза, пушака, бомби, разне муниције, одеће, обуће и разне опреме, хране и санитарског материјала итд., тај плен је, сем тешког наоружања, био углавном разграбљен. Ту није било равномерне расподеле плена између разних јединица — као ни између појединаца у истој јединици. Сплашњавању Устанка, поред осталих грешака, допринела је и неорганизованост позадине. Батаљони устаничких маса, на фронту, били су без своје коморе, без материјалних резерви, удаљени од својих домова по 20—40 и више километара. Неке јединице су на усијаном крају провеле читав дан без воде (положај Веље Брдо). Главни штаб је извукао искуства из јулских дана и користио их у даљим борбама црногорских одреда.

Са првим ослобођеним подручјима јављају се и први НО одбори, који су, као претставници власти, поред осталог, имали задатак да обезбеђују борце свима потребама. Тако су партизански одреди добијали своју позадину, са својом народном влашћу, чија је целокупна активност усмерена у интересу НО борбе.

Главни штаб НОПО Југославије, наредбом од 26 августа 1941, објављеном у трећем броју „Билтена“, благовремено упозорава све партизанске одреде да предузму потребне мере за снабдевање својих бораца у претстојећим тешким зимским условима борбе: „С обзиром на то што се приближавају хладни дани и што ће се Народноослободилачка борба партизанских одреда продужити не само преко читаве јесени већ и зиме, потребно је да се већ сада предузму хитне мере за осигурање довољних количина зимске одеће и обуће. Потребно је набавити већу количину топлих капута и кожуха. Нека се сваки партизански штаб побрине за набавку тога, а у случају помањкања средстава обратити се хитно Главном штабу партизанских одреда Југославије и навести тачно колика је потребна новчана помоћ, да би смо је обезбедили. Штабови и командири нека се већ сада побрину да сваки партизан буде снабдевен бар са једним резервним паром добрих зимских ципела или опанака. Треба набавити топлих вунених чарапа, џемпера и сл. Треба обезбедити плетење истих на терену код сељака. Код набавке свих тих предмета треба да се најактивније ангажују одбори за сакупљање Народноослободилачког фонда народне помоћи“.

Услед наглог нарастања партизанских снага⁴⁾ и њихове концентрације на узаним просторијама, удаљених од својих база, настала је потреба за даљим организационим развојем интендантске службе, за стварањем резерви, формирањем комора, итд. Зато многи одреди организују складишта хране, одеће и обуће, итд.

Слободне територије су одиграле велику улогу у току рата. Оне су служиле као материјална база за снабдевање и поуну наших јединица и као ослонац за њихове операције и дејства, а по својој уређењу, животу и раду све више су добијале карактер наше будуће државе.

У току 1941 организација снабдевања била је веома различита код разних одреда. Неки одреди (на пример ПО „Бијели Павле“ све до фебруара 1942) нису имали ни органе за снабдевање ни складишта, већ су своје јединице снабдевали само новцем. Батаљони у одреду имали су интенданте који су се са командом бринули о снабдевању (углавном храном). Храна се набављала куповином или се добијала од добровољних прилога преко НО одбора, а припремала се обично на једном месту — за све јединице батаљона. Чете нису имале органа за снабдевање. Цео ратни плен делила је команда батаљона (чете). У неким одредима (на пример у ПО „Звијезда“), који су имали

⁴⁾ Посавски НО партизански одред већ у октобру 1941 бројио је око 2.600 бораца; Романијски ПО до децембра нарастао је на око 3.500—4.000 бораца; Зетски ПО средином новембра имао је око 1.750 бораца; ПО „Звијезда“ око 700—800 бораца, итд.

батаљоне и самосталне чете, формирана је одредска интендантура. Складишта хране, која су попуњавана добровољним прилозима народа, служила су као нека врста резерве за одреде, јер су батаљони такође имали своја складишта која су сами попуњавали из ратног плена и од добровољних прилога. Одред је имао радионицу за израду бомби и за оправку наоружања, затим одредску болницу и амбуланту у којима се чувао санитетски материјал. Батаљони одреда имали су своје интендантуре за снабдевање чета. Самосталне чете имале су своје магацине којима су руковали команде чета и четни економи.

Било је одреда (на пример Романијски ПО) чији батаљони нису имали посебних органа за снабдевање, већ су чете у погледу снабдевања биле самосталне. Оне су имале економа, кухињу и ручни магацин, а снабдевале су се директно из одредских складишта. Водови, који су имали своју кухињу, снабдевали су се храном из четних магацина. Одред је имао своју интендантуру, комору и интендантска складишта, затим кројачку, обућарску и пушкарску радионицу. Одред је контролисао све млинове на својој територији и користио млинске ушуре за потребе војске и народа.

Да веће резерве хране, одеће, обуће и разног другог материјала не би пале у руке окупатора у случају заузимања слободне територије, наше јединице су предузимале разне мере за обезбеђење својих складишта (чете Доњолапачког батаљона у Лици у новембру 1941 сместиле су магацине на тешко приступачна места и обезбедиле их војничким стражама). Материјал и храна су смештани у погодне, добро скривене пећине, густе шуме или у подземне, изграђене магацине „бункере“ (Срем, Славонија, итд.).

После саветовања у Столицама и преласка на чвршће војничке формације и снабдевачки органи се јаче организују. Органи санитетске службе брину се о смештају, чувању и расподели санитетског материјала и опреме, а органи интендантске службе (једине снабдевачке службе у том периоду) старали су се о наоружању, муницији (која није била у рукама бораца), експлозиву, храни, одећи, обући, разној опреми и разном другом материјалу. У чети је постојао економ или комесар за исхрану (назив „комесар за исхрану“ врло се брзо изгубио из терминологије наших јединица, поред осталог и зато што он није имао да брине само о исхрани чете). Он се старао о читавом четном добру, сем о наоружању, оружју у рукама бораца о коме је водио бригу лично командир чете.

Економи чета су руковали: четним магацинима, кухињама и четним коморама.

Батаљонски и одредски интенданци имали су потребан број помоћног особља. У одредима чије су јединице биле дислоциране на широј просторији, тежиште снабдевања бораца храном било је на четама. (Штаб Калиновачког партизанског одреда 30 октобра 1941, између осталог, наређује: „Свака чета дужна је и стварати своју кухињу. Кад год борбена ситуација дозвољава, давати партизанима три obroка дневно. Чим се укаже прилика, осушити говеђег меса за тродневни оброк и чувати га као суху храну. Увијек имати један

оброк печеног хлеба у резерви, који свакодневно замјењивати свјежим. Снабдевање сточном храном на исти начин...“.)

Интендант батаљона су имали складишта: хране, одеће, обуће, мање количине наоружања и муниције, експлозива и разног другог материјала и опреме — из којих су, према потреби, попуњавали чете. Они су организовали и радионице за израду и оправку одеће и обуће, као и пушкарске радионице за лаку оправку оружја. Они су у почетку организовали и пекаре, месаре, сушнице кожа,⁵⁾ итд., а касније су их предавали народноослободилачким одборима који су примали на себе даљу бригу о њиховом функционисању. За снабдевање чета, евакуацију ратног плена и друге потребе транспорта служила им је батаљонска комора.

Интендант одреда, са својим помоћницима и снабдевачком мрежом, вршили су снабдевање батаљона, самосталних чета, одредских болница, амбуланти, итд. Одреди су имали два или више мањих складишта хране, муниције, оружја и ратне спреме, складишта одеће, обуће и разног другог материјала и радионице за оправку теже оштећеног оружја, а неки одреди и радионице за израду бомби, затим обућарске и кројачке радионице, поткивачнице, итд. Одреди су имали и своје коморе са товарним коњима. Коњи су добијани запленом, позајмицом од сељака, а при крају 1941 и реквизицијом. При евакуацији већег плена интендант су мобилисали сва транспортна средства из села — сами или преко НО одбора.

И НО одбори су имали своје магацине за снабдевање партизанских јединица, сеоских стража и породица којима је била потребна помоћ.

Широка деконцентрација материјалних средстава била је неопходна не само због лакшег снабдевања удаљених јединица и недостатка транспортних средстава, него и због њихове безбедности у случају продора непријатеља и откривања неког складишта.

О правилној подели ратног плена водило се много рачуна. Главни штаб НОПО за Црну Гору и Боку, у својој наредби бр. 4 од 11 новембра 1941, у тачки 7 каже: „У погледу заузимања ратног плијена, као и у погледу хране, одијела, мотоцикла — својина су Главног штаба... ниједан партизан не смије на своју руку ништа присвојити од заплијењеног ратног материјала, нити плијена. Сав ратни материјал и плијен, као и његова подела, вршиће се према ратним потребама појединих одреда, односно батаљона, односно чета“.

Велику улогу у снабдевању одиграле су и партизанске радионице, чији је број порастао, нарочито после саветовања у Столицама. Многе од њих постале су мале фабрике наоружања и разног другог материјала и опреме. У партизанској фабрици оружја у ослобођеном Ужицу радничка класа је први пут производила оружје за себе, за

⁵⁾ О рационалној употреби и потрошњи материјала много се водило рачуна. Од осушене коже обућари су израђивали опанке. Добијена вуна предavana је НО одборима или директно сеоским женама и девојкама ради израде одеће, опреме. Подизане су сушнице меса, воћа, итд.

своју слободу. Иако у ратним условима и без довољно потребног материјала, радници су дневно производили по 450 пушака, а за време старе Југославије само по 180 комада.

Снабдевање санитарским материјалом и опремом било је тешко. У ослобођеним местима наилазило се на мале количине материјала, јер је окупатор опљачкао сва санитарска складишта, а због недостатка стручних кадрова и других средстава није се могло одмах приступити организацији радионица за израду већих количина санитарског материјала. Па ипак, и поред ометања од стране окупатора, са окупираних територија, разним каналима, стизале су драгоцене количине лекова, завоја и другог материјала. Његово прикупљање на окупираној територији било је нарочито добро организовано у Словенији преко читаве мреже лекара, апотекара, болничара, дрогериста и др.

До краја прве етапе ударени су темељи организације снабдевања; створен је велики број мањих и већих слободних територија; формиран су сеоски, општински и срески, а негде окружни и покрајински НО одбори; створени су многобројни канали преко којих се извлачио разноврсни материјал и опрема са окупираних територије — створена је материјална база за даље вођење оружане борбе.

У погледу снабдевања партизанских одреда у првој етапи могло би се рећи да би у сличним условима требало оспособити чете за самостално снабдевање, а у батаљонима формирати мале радионице за лаку оправку оружја и опреме; да би све јединице, почев од чете, требало попунити коморама од товарних коња за дотур и евакуацију материјала и за ношење резерви (хране и другог материјала и опреме које свака јединица треба да држи), да се у одредима развије мрежа дубоко законспирираних и широко деконцентрисаних складишта и радионица; да се заводи штедња и рационално коришћење материјала и опреме и да се унапред припремају средства за борбу и евакуацију ратног плена на погодна унапред припремљена места.

II етапа

Формирањем Прве пролетерске бригаде, 22 децембра 1941; наше оружане снаге ушле су у другу етапу свога развоја. У даљем распламсавању НО борбе стварају се и развијају не само партизански одреди, него и нове бригаде од прекаљених бораца из тих истих одреда.

Врховни штаб издаје Статут пролетерских народноослободилачких ударних бригада, по коме батаљони броје до 300 људи и састоје се из 3—4 чете. Свака јединица има и своју комору. У тач. 10, под „ђ“ каже се: „...комора се састоји из онолико одељења колико има батаљона више једно за јединице штаба бригаде. Комора може бити колска, коњска или механизована. Батаљоне прате њихови коморски делови при додељивању самосталних задатака. При скупном дејству бригаде комора може бити обједињена“.

Да би омогућиле брзе покрете бригада (које више нису биле везане за одређену територију) и да би и саме могле да прате борачке јединице, коморе су такође формиране у водове, чете (касније и у батаљоне) и оспособљаване да се бране од мањих непријатељских испада, на месту и у покрету.⁶⁾ Оне су обављале транспортну службу и служиле као резерва за преношење рањеника.

У време стварања Народноослободилачке партизанске и добровољачке војске (1 јануара 1942), на пространој слободној територији Босне и Херцеговине, Црне Горе и Санџака, дејствовао је велики број наших јединица. Број рањеника био је све већи, а економске могућности територије биле су веома ограничене. Зато Врховни штаб, почетком јануара 1942, издаје наређење којим прописује: изворе и систем снабдевања, однос органа за снабдевање војске и НО одбора, оснива Главну интендантуру Врховног штаба итд.⁷⁾ дајући предност централизованом систему снабдевања на једној слободној територији. Наравно, одвојене јединице, на својим слободним територијама, и даље су се саме бринуле о свом снабдевању. А пошто је окупатор опљачкао многе крајеве, док су други и иначе били сиромашни, то су се и резерве брзо исцрпљивале услед дужег бављења великог броја војске. Отуда су на свакој слободној територији најстарији штаб, односно његов интендант и интендантки осталих јединица морали да организују снабдевање у циљу рационалног искоришћења расположивих материјалних средстава.⁸⁾

У првој половини јануара 1942 Врховни штаб је, поред осталог, наредио главним штабовима: „У појединим географским областима искидати све везе између вароши, не дозволити снабдевање вароши, али само на тај начин што ће се помоћу засједа, а не мртвом блокадом, спријечити комуницирање. Након тога, вароши заузети ноћним препадима. У освојеним варошима не треба гомилати потребе и материјал. Базе за одреде треба да буду скривена планинска мје-

⁶⁾ Људство у коморама било је запослено и на разним другим дужностима: у складиштима, радионицама, болницама, кухињама, млиновима, стражама, итд.

⁷⁾ *Зборник докумената НОР-а*, том I, књига 2, стр. 111.

⁸⁾ У другом одељку поменутог наређења каже се: „Све јединице НО војске обраћају се за своје набавке Главној интендантури требовањима. У случају покрета, удаљености или каквих других околности које то онемогућавају, прегушта се појединим јединицама да саме врше потребне набавке на горе предвиђене начине преко својих интенданата који морају постојати при штабовима одреда и бригада, а код батаљона и чете преко комесара за исхрану. Уколико се неколико јединица налази у близини и треба да се снабдевају с једне исте територије, набавку треба да организују споразумно сви интендантки тих јединица под руководством интенданта највише јединице која се ту налази...”

Поменути наређењем прописана је и таблица следовања хране: хлеб 750 гр., меса говеђег 400 гр. или свињског 300 гр. или овчијег 500 гр., кромпира 500 гр. или пасуља 150 гр., масти или масла 10 гр., сувог меса 250 гр. или сланине 200 гр., дувана 10 гр. или 10 ком. цигарета. Иако се, најчешће, није могла примењивати, она је служила као горња граница дневних потреба хране за јединице у богатијим крајевима и за оне које су заплениле веће количине

ста, до којих непријатељ, упркос својој надмоћности, не може стићи...“⁹⁾)

Упоредо са развијањем НО борбе, са стварањем слободних територија и њиховим проширивањем, настају и развијају се органи војних власти у позадини — најпре команде места, а потом команде подручја. Њихови почетни задаци били су: обезбеђење реда у позадини, попуна партизанских одреда добровољцима и снабдевање војске.¹⁰⁾ Оне су држале складишта оружја и муниције; организовале радионице за израду бомби и оправку оружја, затим кројачке и обућарске радионице, пекаре, итд.; снабдевале храном јединице; прикупљале намирнице на терену и складиштиле их у своја складишта. Формирале су и снабдевале болнице, оснивале сточне депое и фарме за снабдевање војске месом, рањеника и болесника млеком и млечним производима, и заједно са НОО растерећивале оперативне јединице од послова у позадини и омогућавале им пуно ангажовање на фронту. Слобода оперативних дејстава главнине снага око Врховног штаба у току тзв. Треће офанзиве била је ограничена због рањеника и болесника. Болнице и складишта постепено су се евакуисали на Пивску планину. У тим тешким условима, поред оперативних јединица, и НО одбори, команде подручја и команде места, као и снабдевачки органи бригада и одреда, показали су велику умешност у снабдевању јединица, у организовању свих снага у служби фронта, у евакуацији рањеника и болесника, у евакуацији стоке, разног материјала и опреме са угрожених подручја.¹¹⁾

намирница. На основу ње и бројног стања своје јединице интенданци су могли подносити требовања претпостављеној команди, војним властима у позадини или народнослободилачким одборима, а помоћу ње су виши снабдевачки органи контролисали тачност требовања потчињених јединица. Она је у сиромашним крајевима и у великим офанзивама редовно била мања, јер су у таквим случајевима команде саме доносиле одлуке о њеном смањивању. Некада се цело борачко следовање сводило на један једини артикал (обично меса), и то за период од 10—20 па и више дана. У току рата Врховни штаб прописивао је још неколико таблица следовања које су биле одраз економских могућности ослобођених територија. Строго се водило рачуна да исхрана војске не отскаче од исхране народа дотичног краја. Настојало се да рањеници и болесници имају што бољу исхрану — макар и народ и борци оскудевали у разним артиклима.

⁹⁾ Тито, *Стварање и развој ЈА*, I део, стр. 103.

¹⁰⁾ Прве команде места формиране су на ослобођеној територији Србије 1941 — у Крупњу, Пожеги, Ужицу итд. Оне су биле врло активне у развијању народних власти. У условима непостојања средских НО одбора — вршиле су и функцију виших органа власти у односу на месне и општинске НО одборе. Искуства из Србије постепено се преносе и на остале слободне територије. Првог фебруара 1942 године већ је функционисала Команда места у Горажду. Задаци команди подручја прописани у наређењу Врховног штаба Главном штабу НОПО за Црну Гору и Боку од 21 априла 1942 (види Зборник докумената НОР-а, том III, књига 3, стр. 97). Велики број команди места и команди подручја на овом подручју својим радом много је допринео уреднијем снабдевању јединица.

¹¹⁾ Првог јуна 1942 Главна интендантура је располагала са преко 4000 оваца и коза и преко 750 говеди. Формирано је 19 фарми за снабдевање месом и млечним производима (види Докуменат Војноисториског института, рег. бр. 7—2, К. 6/II), мада је у осталим артиклима владала оскудица.

Интендантска служба наших првих бригада била је јединствено организована, само су постојале мале разлике у броју особља и помоћника.¹²⁾

Организација и задаци интендантских органа бригада остали су, углавном, исти и после формирања дивизија. Штаб Друге пролетерске дивизије, у свом наређењу штабовима бригада, новембра 1942, између осталог, каже: „...1) у свакој бригади именовати интенданта и његовог заменика — помоћника (уколико то није учињено). Ово

¹²⁾ Изнећемо организацију интендантске службе Пете ударне бригаде:

Интендантура бригаде састојала се из: складишта, сточног депоа, коморе, радионица (за оправку оружја, оправку и израду одеће и обуће), поткивачнице и економата. Складиште је имало руковаоца за храну и руковаоца за сав остали материјал и опрему. Кад је било развијено на месту, складиште је примало и издавало набављени материјал. Резерве су биле мале, али увек упаковане и сваког часа спремне за покрет.

Сточни депо је имао свога шефа и чуваре или гониче стоке. У фарми, коју је Петој бригади оставила Главна интендантура Врховног штаба за исхрану рањеника и болесника, налазило се неколико стотина оваца за мужу. Касније је интендантура бригаде сву набављену стоку предавала фарми на чување. Шеф фарме издавао је стоку и млечне производе за исхрану батаљона (уколико сами нису решили питање меса) и других делова бригаде.

Бригадном комором, која је била подељена по одељењима, руководили су командир и политички комесар. Она је обављала целокупну транспортну службу бригаде. Она је дотурала потребе оном батаљону који је водио борбу или је био пред покретом, док су остали батаљони слали своју комору у бригадну интендантуру по следовање.

Свака радионица имала је свога шефа и веома оскудан алат. Занатлије у бригади стављале су у погон све радионице у већим ослобођеним местима да раде за потребе војске.

Поткивачница је покивала коње бригадне коморе, јахаће коње и коње батаљонских комора. Она је чувала и резервни ков до кога се долазило у већим местима.

Економат бригадне интендантуре водио је рачуна само о снабдевању људства интендантуре. Радам интендантуре руководили су интендант и два његова заменика. После упознавања са војно-политичком ситуацијом територије и даљим задацима бригада интендант бригаде је упознаван и са економском моћи територије и приликама на њој и добијао је задатак да проналази изворе снабдевања, да помаже око организације позадине и њеног ангажовања за службу фронту, да на основу економских могућности територије предлаже таблицу следовања, да организује снабдевање, расподелу добијеног и израђеног материјала и опреме, итд. Један од заменика интенданта бригаде био је искључиво одговоран за организацију и контролу унутрашњег реда и рада у интендантури бригаде, за правилност примања и издавања материјала и рад радионица. Он је контролисао рад економата болнице, штаба бригаде и заштитних делова, а био је одговоран и за спремност и готовост интендантуре.

Слично бригадној интендантури биле су организоване и интендантуре батаљона. Интендант батаљона је набављао храну на свом рејону и о томе извештавао бригаду. На основу примљених извештаја и перспективе даљег снабдевања одлучивано је колико ће и чега батаљони задржати за себе, а колико ће се, чега и коме упутити.

Чете су имале свога економа, четну комору и кухињу. Економ се старао о имовини чете и о исхрани. Преко њега је додељиван четни материјал и опрема или повлачен ради оправке. Интендант батаљона су све више користили економе чета, нарочито при евакуацији плена и набавкама, тако да су они постепено постали органи интендантуре батаљона, обављајући и даље дужност четних економа.

именовање врши штаб дивизије у споразуму са интендантом дивизије, а на предлог штаба бригаде, који је одговоран за избор... иначе интендант бригаде ће вршити снабдевање као и досада. Интендант бригаде је члан штаба бригаде и има право на коња за јахање, а тако исто и његов помоћник — замјеник... штабови бригаде и штабови батаљона дужни су помагати интенданте у њиховим пословима како би што боље одговарали својој заиста тешкој дужности...⁽¹³⁾

После доласка Врховног штаба са елитним јединицама у Западну Босну и на границу Далмације 1942 је формиран велики број нових бригада и створена је велика слободна територија — веома погодна не само за темељиту организацију оперативних јединица и учвршћење народних и војних власти у позадини, него и за стварање материјалне базе и ослонаца за даље вођење операција. У септембру 1942, по одлуци Врховног штаба формиран је Морнарчки одред у луци Подгора. Уствари, тада почиње стварање наше морнарице, која је, нарочито 1944 године, одиграла крупну улогу и у снабдевању наших јединица, којима је преносила материјал из база у Италији и са острва Виса. А почетком новембра исте године формирано је неколико дивизија и два корпуса (Први босански и Први хрватски), тако да је Народноослободилачка војска „постала снага од међународног значаја“.

Удар главних непријатељских снага почетком 1943 прима на себе Оперативна група дивизија око Врховног штаба омогућавајући тиме осталим нашим снагама на територији Босне, Хрватске и Словеније да одмах поново ослободе привремено напуштене територије. Брзе продоре и смеле маневре јединица кочили су 4.000 рањеника и око 50.000 жена, стараца и деце — који су се повлачили са јединицама — бежећи од покоља. У том периоду се строго водило рачуна о сваком граму хране. Целокупни ратни плен, без обзира која је јединица дошла до њега, стављао се на расположење органима Врховног штаба. Његови делегати су вршили расподелу плена у ослобођеном Прозору, Јабланици, Невесињу и другим местима.

Интендантуре дивизија биле су организоване слично интендантурама бригада. Оне се постепено развијају и интендант дивизија добијају групу слободних интенданата за набавку на терену, с тим што су подносили извештаје о набављеним количинама хране (из добровољних прилога, куповином, реквизицијом, итд.) ради распореда првенствено за потребе рањеника. Да би се обезбедило правилно прикупљање хране на терену, Врховни штаб је још 17 марта 1943 наредио да се све намирнице имају прикупљати искључиво комисијским путем. Комисије одређују штабови дивизија и бригада и издају им писмена овлашћења. Комисије заједнички сnose пуну одговорност за правилност и савесност у своме раду.

Када је непријатељ средином маја 1943 покушао да уништи нашу инурену и слабо снабдевену војску, наши борци се нису могли снабдевати храном на економски исцрпеној територији. Гладовало се

¹³⁾ Четврта пролећерска бригада 1942—1952, стр. 336.

данима. Све „следовање“ сводило се на коњско месо које је припремано без икаквих зачина. Борци су користили букову кору, хранили се разним корењем, дивљим луком, итд.; уместо дувана пушили су буково лишће. А када је група дивизија са Врховним штабом пробила обруч, прешла у противофанзиву и ослободила велику територију у Источној Босни, јединице су се снабделе новим оружјем и муницијом, разним материјалом и опремом из непријатељских складишта и биле још спремније и чвршће за извођење нових операција.

Са порастом и даљим јачањем јединица НО војске расле су и количине ратног плена, али и организација снабдевања постаје све сложенија. Одвајање појединих служби снабдевања од интендантске службе — у првом реду артиљериско-техничке — отпочело је 1943 године. Тада су многе дивизије одређивале посебне органе за руковање убојном спремом, иако су они и даље остали под руководством интендантских органа (у неким јединицама и у другој половини 1944.¹⁴)

Интендантуре дивизија у саставу Другог босанског корпуса имале су складиште хране и разног материјала; комору од 25—30 коња; пушкарску, кројачку, обућарску и опанчарску радионицу и вод војника (који су се, према потреби, могли употребљавати за спроводнике транспорта, курире, за складишну службу, пекарску итд.). Интендантском службом дивизије руководио је интендант са замеником, два помоћника и секретаром. Оваква организација одговарала је дивизијама зато што су се оне у том периоду налазиле на слободној територији Босанске Крајине, на којој је функционисала већ искусна народна и војна власт у позадини.

У јуну 1943 у Хрватској, Босанској Крајини и другим ослободеним областима вршиле су се велике припреме за жетву. Требало је не само брзо уграбити жито, него га и добро сместити, у добро изграђеним складиштима, деконцентрисаним на широкој просторији, тајним и добро маскираним. Претставници народне власти, команди подручја, војске, Партије, организације АФЖ и омладина заједнички су планирали извођење жетве. Зато су у томе потпуно успели.¹⁵)

¹⁴) Штаб Другог босанског корпуса, са стр. пов. бр. 1 од 4 јула 1943, наредио је да се при свакој интендантури дивизије постави шеф убојне спреме, чија ће главна дужност бити да води рачуна о оправци наоружања. Док су дивизијске радионице служиле за лаке и средње оправке, дотле је корпусна радионица оправљала теже оштећено оружје. Службом снабдевања овог корпуса руководио је његов економски отсек, на челу са шефом, замеником и два помоћника.

¹⁵) Они су из искуства знали да ће непријатељ силом оружја покушати да опљачка жетву у нашим најбогатијим крајевима, или да помоћу диверзаната и авиона попали зрела жита, да би уништио материјалну базу војске и дезорганизовао њену позадину. Међутим, хиљаде и хиљаде жена, омладине и старијих људи, сврстаних у радне батаљоне и бригаде, под заштитом својих јединица и са њиховом помоћи, успевали су не само да пожању, оврху и сместе своје жито, него и да ноћу, под непријатељском ватром, испред носа окупатора, отимају жито са напуштених имања. Главни штаб Хрватске и ЗАВНОХ организују преbacивање великих количина хране из Славоније, Мославине, Покушља и др. у сиромашније крајеве. Почетком новембра 1943 у Славонији је било око 100 вагона пшенице у бункерима, а око 40 вагона спремно за тран-

У борбама за ослобођење утврђених места током 1943 године које су трајале дуже време, брзо су се исцрпљивале резерве хране и другог материјала, тако да су се јединице попуњавале дотуром из дубље позадине. Дотур су организовали интендантска помоћу својих комора и привремено мобилисаних погодних транспортних средстава, тежећи да се резерве привуку што ближе борцу на положају. Интендантура батаљона размештала се позади положаја бораца на 400—600 метара, интендантура бригаде на 1—2 км, а интендантура дивизије на 2—4 км, у зависности од погодности места за рад, дотур и маскирање. Оне су се обично размештале у шумицама или селима и у предграђима нападнутих градова (јединице Трећег корпуса при нападу на Тузлу, Вареш итд.). Дубље у слободној територији налазила су се складишта команди подручја.

Фронталне борбе и напади на добро утврђене рејоне оскудним средствима проузроковали су велики број рањеника, тако да су и потребе за санитарским материјалом биле све веће. У другој половини 1943 снабдевање лековима и другим материјалом нешто се побољшало благодарно помоћи од Савезника. Санитетска служба била је организационо припремљена за стручно примање, чување и издавање материјала, а на свим слободним територијама организована је израда санитарског материјала, тако да су умногоме задовољаване потребе јединица.¹⁶⁾

За време капитулације Италије наше јединице разоружале су 12 италијанских дивизија и заплениле њихова складишта разног материјала и опреме. Резерве су чуване за нове хиљаде бораца који се уливају у НО војску.¹⁷⁾ Тада је Главни штаб Хрватске располагао

спорт преко Саве. Могле су се сакупити и велике количине кукуруза и кромпира, а пребацивани су и маст, свиње, пасуљ и разни други артикли. Занимљиво је како су поједини сиромашни крајеви, у условима већ добро организоване размене, успевали да дођу до хране и да исхрањују и себе и своју војску: „...у Хрватском Приморју су многе жене носиле на леђима морску воду у шуму, где су је кувањем испаравале и на тај начин долазиле до соли. Ту су затим у колонама носиле на леђима на „прихватне станице“ које су биле организоване према Посавини и Покупљу и другим житородним рејонима. Тамо су се прихватале друге жене и носиле је у дубину окупираних територија, где су је замењивале за жито и другу храну. При повратку набављено жито путем размене предавале су за исхрану војске, изузев мањих количина које су задржавале за своју исхрану. (Види часопис „Позадина и снабдевање“ бр. 6/51, стр. 5.)

¹⁶⁾ При санитарском складишту Шестог корпуса организована је производња: завоја, рубља, штака, разних удлага, маказа, пинцета, клешта за кости итд. У Осмом корпусу су израђивани разни инструменти, носила, партизанска бурад, итд. У Четвртом корпусу произвођене су апотекарске ваге, средства за имобилизацију, итд. Широм земље коришћене су све могућности да се рањеници обезбеде потребним материјалом за операције и лечење.

¹⁷⁾ Главни штаб НОВ и ПО Хрватске у наредби од 19 септембра 1943, између осталог, каже:

„...да би се могао извући сав задобијени ратни плијен, евакуисати и раздијелити према потребама и на тај начин ојачати нашу војску за продужење НО борбе, наређујемо:

1) сав ратни плијен... припада Главном штабу НО Хрватске, који ће га по предвиђеном плану евакуисати, разврстати, расподијелити према потребама

са преко 400 камиона и разних других моторних возила. Његов новоформиран саобраћајни отсек организовао је аутоколоне, помоћу којих се извлачио ратни плен из Хрватскг Приморја и превозио у складишта на територији Горског Котара, Кордуна и Лике. Аутоколонима се дотурала јединицама храна, муниција, опрема и остало за редовне потребе.

Дотадашња организација интендантске службе није одговарала новоствореним условима. Зато многи штабови, према својим потребама, организују нове снабдевачке службе, издвојене од интендантске. Поред тога, интендантска служба није била једнако организована, нарочито по корпусима, јер ни услови на њиховим територијама нису били исти. Међутим, услед све већег ширења слободних територија, ослобађања градова и задобијања плена и удаљавања јединица од сталних складишта, појављују се углавном исти проблеми и потребе. Пре свега, требало је ослободити интендантску службу свих послова који нису спадали у њен делокруг рада. Свакодневно снабдевање трупних јединица: храном, одећом, обућом, гарнизоним и другим материјалом и опремом, као и проналажење и стално стварање резерви, био је свакодневни задатак интенданта. Затим се јавља потреба за организовањем уредног снабдевања јединица и осталим потребама у све већим количинама. Због тога је Врховни штаб, својом наредбом од 17 октобра 1943, прописао јединствену организацију интендантске службе у НО војсци и партизанским одредима, у којој се, поред осталог, каже и следеће:

„1. — Економска служба у НО војсци и партизанским одредима Југославије организована је овако:

при ВШ НОВ и ПОЈ — економско одељење,

при главним штабовима — економско одељење,

при штабовима корпуса и дивизија — интендантуре,

при штабовима бригада, одреда, батаљона и војних школа — интенданци,

при командама чета и болница — економи...“

Када су касније многе наше дивизије и корпуси напустили своје дотадашње слободне територије и отпочели крупне операције за уништење непријатеља и ослобођење земље, њихове операције су се одликовале брзим продором у дубоку позадину непријатеља, изненадношћу, силином удара и брзим стварањем нових слободних територија — нових материјалних база — за даље вођење рата.

појединих јединица и установа наше војске, односно похранити на зато одређена места на слободној територији.

2) Главна интендантура овога Штаба овлашћује се да у име Главног штаба може предузети следеће:

а) да све магацине хране, одеће и обуће (као и коже, веша, платна и ћебади), магацине горива, моторних возила, који се нађу на подручју Горског Котара, Хрватског Приморја и отока у Кварнеру, било као ратни плијен задобијен од бивших талијанско-усташких војно-државних власти, било као својина народних непријатеља, имају се одмах блокирати, преузети у своје руке и евакуисати за Главну интендантуру овога Штаба...“ (VII, 39-1, К. 109-V).

Организација и формација корпусних војних области устављена је наредбом Врховног штаба од 8 фебруара 1944. До тога је дошло због потребе да се оперативне јединице потпуно „ослободе од слободне територије“ да би могле ослобађати нове територије. Корпусне војне области су омогућиле учвршћивање позадине и знатно су доприносиле материјалном обезбеђењу оперативних јединица. Њихови отсеци обављали су све мобилизациске послове и транспортну службу; организовали су разне радионице за израду и оправку разног материјала и опреме, затим прикупљање хране, одеће, обуће и другог, преузимали су на себе снабдевање војске, лечење људства и стоке, водили су борбу против разних епидемија и зараза стоке на својој територији, итд., тако да су се разни отсеци оперативних јединица у већој мери могли посветити унутрашњој организацији, функционисању и учвршћењу својих служби.

Поред великог ратног плена и добровољних прилога, у другој половини 1944 НО војска добија значајну материјалну помоћ од Савезника (у наоружању, муницији, возилима, намирницама и др. материјалу), која је за нас била важна иако је стигла доста касно, у време када су дани окупатора већ били избројани. Тада смо већ имали 17 корпуса са 51 дивизијом и 107 партизанских одреда — наоружаних отетим оружјем од окупатора. На тек ослобођеним територијама брзо су се формирале команде места и команде подручја које су са НО одборима одмах приступале организацији снабдевања војске. Централни органи служби снабдевања, као и органи главних штабова, формирају низ великих складишта и база и са народним и војним властима у позадини одмах предузимају мере за стављање у погон фабрика и радионица за оправку и израду нове опреме и материјала.

На тактику НО војске и њене задатке снажно су утицали и економски фактори, јер су многа дејства вршена са циљем да се пронађу нови извори за снабдевање не само њених јединица него и читавих области. Друг Тито каже:

„...треба имати на уму да фактори који код обичних војски, које посједују све што је потребно за ратовање, имају другостепену, па дапаче и трећестепену важност, у нашој армији имају првостепену важност. Напримјер, за нашу Народноослободилачку војску од првостепене је важности економско стање народа на оном простору гдје се воде операције. Ми у дубокој позадини немамо магазина с храном и фабрика за прераду хране, као што то има непријатељ, и зато смо често присиљени да стварамо своје стратешке планове, првенствено узимајући у обзир тај фактор. Друго, ми немамо фабрика оружја и муниције, и зато смо често присиљени удешавати своју оперативну тактику у вези са тим фактором, било да се бране или не бране неки положаји или територија, већ према томе колико има муниције, или да се нападне неко мјесто или град без неке стратешке важности за нас, само да се освоји оружје и муниција...“¹⁸⁾

¹⁸⁾ Тито, *Стварање и развој ЈА*, Гдео, стр. 238 и 239.

Друг Кардељ овако објашњава нашу тактику у Словенији:

„...хлеба већ сада скоро немамо. Само је меса доста, иначе криза. То је управо један од разлога због којих не мислимо стварати такве ослобођене територије као у Србији и Босни, него се оријентишемо на то да по читавој Словенији расподелимо своје снаге и тако створимо нашу слободну територију од читавог низа малих слободних острваца — партизанских база. На тај начин лакше ће се наћи и храна, а осим тога, потпуно ћемо онемогућити окупаторима да нас тако фронтално туку као на ослобођеном подручју у Србији...“¹⁹⁾

С друге стране, тактика НО војске је непрекидно утицала на организацију и тактику служби снабдевања. Организација снабдевања морала је бити тако подешена да може успешно обезбеђивати офанзивне операције НО војске не само са наслонем на већ организоване слободне територије, него и на тек ослобођеним али још неорганизованим територијама.

Организација служби снабдевања одликовала се:

— широком мрежом деконцентрисаних, тајних и добро маскираних складишта разног материјала и опреме на слободним територијама;

— постојањем разних трупних и територијалних радионица, неопходних за израду и оправку наоружања, опреме и разног материјала;

— централизованим системом снабдевања на малој и већој слободној територији;

— лаким, брзо покретним коморама;

— ешелонирањем материјалних резерви у борби на блиским отстојањима од положаја својих јединица, итд.

У току ове етапе, поред интендантске службе, развиле су се и организационо учврстиле и остале службе снабдевања са потребним јединицама и установама, тако да су биле способне за снабдевање добро опремљене армије. Извори снабдевања, који су постојали у првој етапи развоја оружаних снага, повећани су материјалном помоћи добијеном од Савезника и конфискацијом имовине народних непријатеља (која је, пре свега, вршена као политичка мера, јер је народ и тим путем уништавао материјалну базу својих непријатеља). До краја друге етапе дошло је и до стабилизације фронтава и створени су повољни услови за извођење завршних операција и коначно ослобођење земље.

Тежиште снабдевања бораца, до формирања дивизија, било је на баталјонима. После формирања дивизија оно прелази на бригаде, а тек у завршним операцијама на дивизије. Но, то никако не значи да бригаде, односно дивизије и армије, и у тим периодима нису играле крупну улогу у снабдевању. Напротив, без њих и њиховог учешћа не би се могло замислити организовано и уредно снабдевање. Њихово учешће се више огледало у организаторској улози, у рационалном и

¹⁹⁾ Тито. *Стварање и развој ЈА*, II део, стр. 37.

правилном коришћењу месних средстава и ратног плена, у проналажењу нових могућности, нових извора за снабдевање, него у дневном дотуру свих потреба потчињеним јединицама. Оне су вршиле дотур, али само оних артикала до којих јединице нису могле саме доћи. Потреба за самосталним снабдевањем батаљона, бригада и дивизија поклапа се и са тактичко-оперативним захтевима. Наиме, до формирања дивизија батаљони су морали бити спремни да оперишу на самосталним, одвојеним правцима — за краће или дуже време. После формирања дивизија на одвојеним правцима најчешће дејствују бригаде, а у завршним операцијама — дивизије, а често бригаде, па и батаљони. Зато су такви батаљони, односно бригаде и дивизије, морали да буду оспособљени и за самостално снабдевање и да имају одговарајући апарат и средства.

У погледу снабдевања наших јединица у овој етапи могло би се рећи да би у сличним условима, поред оспособљавања батаљона, бригада и дивизија за самостално снабдевање, било нужно да се у целој земљи организују територијалне команде војних власти, које би са народним властима стварале и чувале потребне материјалне резерве за потребе фронта; да се сва транспортна средства, без обзира на врсту, организују по принципу борацких јединица: у одељења, водове, чете и батаљоне и да се оспособе за самоодбрану; да се користи централизован систем снабдевања (кадгод има могућности) и да се резерве и снабдевачке установе и јединице распоређују што ближе положајима својих јединица, у зависности од конкретне ситуације и постојања погодних места за размештај.

III етапа

Наредбом Врховног команданта од 1 марта 1945 Народноослободилачка војска је добила назив Југословенска армија. Формиране су четири армије. Неколико дивизија остало је ван састава армија, под командом главних штабова и у резерви Врховног штаба. На неослобођеном делу земље, у позадини непријатеља, дејствовало је низ дивизија и партизанских одреда. У припремном периоду операција за коначно ослобођење земље наше армије вршиле су реорганизацију, попуњавале се људством, материјалом и опремом; спроводиле су обуку својих јединица и водиле борбу за стварање што повољнијих услова за коначну офанзиву. У бригадама, дивизијама и армијама формиране су команде позадине које су руководиле целокупним материјалним обезбеђењем јединица. Оне су организовале дотур и евакуацију: артиљериско-техничких и инжињериско-техничких средстава и средстава везе, али су набавком, складиштењем и расподелом тих средстава руководиле службе које су биле у саставу одговарајућих родова.

Команда позадине армије, на челу са командантом и политичким комесаром, имала је у свом саставу: штаб, интендантуру, санитетско, ветеринарско, аутомобилско, финансиско и трофејно одељење. Слично је била организована и Команда позадине ЈА. У ди-

визијама су били организовани отсеци, а у бригадама интендантуре и референти осталих служби.

Команда позадине ЈА вршила је из својих складишта и база попуну армија недостајућим материјалом и опремом. Дотур намирница вршен је само јединицама које су биле на економски исцрпним територијама, а осталима су дате директиве да се саме снабдевају из месних средстава, по постојећим прописима, с тим да о својој снабдевености подносе извештај.²⁰⁾

По извршеној реорганизацији, припреми и обуци армије су могле приступити извршењу плана завршних операција уз садејство јединица које су дејствовале у позадини непријатеља.

²⁰⁾ Да би се имала јаснија претстава о раду и задацима позадине армија у припремном периоду, укратко ћемо изнети рад позадине Треће армије до 9 априла 1945. Да би користила материјалне изворе Војводине, Трећа армија је, поред својих армиских складишта, формирала и армиску базу која је имала складишта родова и служби и транспортне јединице за дотур и евакуацију. База је организовала прикупљање потребног материјала и опреме из Бачке у споразуму са НО одборима, односно команда места и подручја, и то: из великог броја трофејних складишта (нарочито складишта хране), куповином од месног становништва и разних предузећа и трговачких радњи, као и од поклона. Народ Војводине слао је велике количине рубља, чарапа, хране, обуће, санитетског материјала, итд. армији на фронту, тако да су дарови све до коначног ослобођења остали важан извор за снабдевање јединица Треће армије. База је попуњавала складишне резерве израдом разних артикала у позадинским радионицама и фабрикама, као и из складишта Војне области Војводине. Сав прикупљени материјал база је допремала у Сомбор (где је и била дислоцирана), а одатле, према потреби, дотурала га сопственим средствима до армиских складишта правцем Сомбор — Бездан — Батина — Бели Манастир. Све службе снабдевања, нарочито интендантска, организовале су пуно коришћење месних средстава преко народних и војних власти на територији Барање, док су са територије Мађарске набављани разни материјали и опрема путем куповине. Наведеним изворима, као и дотуром од стране претпостављених органа, било је обезбеђено редовно снабдевање и стварање потребних резерви код јединица и бораца (сваки борац био је снабдевен: првим завојем, резервним obroком хране, итд.). Јединице су биле растерећене сувишном и теже оштећеном материјала и опреме. Дивизијама и самосталним бригадама били су одређени позадински рејони, у којима су снабдевачки органи организовали коришћење месних средстава: кланица, разних радионица, пекара, месара. Армиске службе снабдевања вршиле су расподелу набављеног материјала и опреме, и из својих складишта дотурале јединицама само ону врсту и количине до које јединице нису могле саме доћи. У армиским, трупним и месним радионицама била је организована лака оправка транспортних средстава, амбалаже, возарске опреме, наоружања и разног другог материјала и опреме. Сва техника и материјал, којима је требала већа оправка, евакуисани су у армиску базу. За потребе армије радиле су фабрике штофа у Бездану и фабрика шећера у Белом Манастиру. Армија је на правцу наступања помагала оспособљавање разних врста фабрика и радионица, користила их и, продужавајући даље, предавала народу и војним властима за организовање даље производње.

Службе позадине организовале су прикупљање података са окупиране територије преко симпатизера и обавештајних органа корпуса и дивизија, који су оперисали у позадини непријатеља. Тако су добијени подаци о стању путева, железничких пруга, станичних постројења, о местима непријатељских магацина, капацитету болница, радионица, итд. на територији Славоније. Ово је омогућило благовремено припремање екипа за преузимање појединих објеката по ослобођењу појединих места итд.

Од 12 априла па до коначног ослобођења земље главни извор снабдевања наше Армије био је ратни плен. Критични материјал, до кога се није могло доћи у довољним количинама, нити га је било довољно у нашим складиштима, произвођен је у радионицама и фабрикама ослобођеног дела земље и дотуран фронту.²¹⁾

Захваљујући брзом напредовању, јединице су се брзо одвајале од својих складишта, нарочито армиских, која су постала исувише гломазна и тешко покретна. Дугачки ланци дотура нису се смели дозволити због немања довољног броја транспортних средстава — у првом реду камиона, и због оштећених и порушених мостова, путева и железничких пруга. Непријатељ је рушио (ако је стигао) сваки мост и погодне деонице пута. Железничке шине и прагове секао је специјалним уређајима монтираним на локомотивама. Тешкоће су се брзо отклањале. Формирани су лако покретни одељци армиских складишта са најпотребнијим резервама разног материјала и опреме и истурани на правцу дејства јединица. Они су се размештали на погодна места, око комуникациских чворишта, одакле су могли снабдевати групе дивизија.

Искуства у овој етапи захтевала су да се службе снабдевања и њихове установе и јединице обједине под једним руководством, јер је та организациона промена омогућила боље и рационалније коришћење транспортних средстава, разних радионица, итд. затим једновремено снабдевање свим потребама потчињених јединица и боље маневровање снагама и средствима; да се у условима стабилизације фронта јединицама одређују позадински рејони који би служили не само за размештај њихових јединица и установа, него и за коришћење месних средстава и да се у току наступних операција формирају и истурани одељци армиских база (складишта), у циљу обезбеђења непрекидности снабдевања јединица.

---

²¹⁾ На територији Србије и Војводине произведено је око 1.000.000 метара газе, 600.000 метара завојног материјала, 15.000 кг. вате, итд. У радионицама Главног санитетског складишта производило се дневно око 200 комада првих завоја, у Војној области Војводине 5.000 комада, у Нишу 1.600 ком. итд.